

28/5

80

MYTERNAS FRAMMARSCH

FÖRUTSÄTTNINGARNA för den antiintellektualism och vitalism som under mellankrigstiden blev ett viktigt inslag i inom stora stater härskande politiska åskådningar kan naturligtvis inte här klarläggas. I huvudsak måste jag hänvisa till den litteratur som behandlar dessa inspirationer och dessa rörelser. Den filosofiska eller, rättare sagt, mera allmänt tankemässiga bakgrunden är, redan den, en värld av idéer, som från den här angivna synpunkten endast i vissa delar klarlagts av forskningen. Det får vara tillräckligt att erinra om Nietzsches kombination av nihilism och handlingsvilja — om hans örn, som

"Vi har skapat en myt." Teckning av Martin Lamm.

"trots allt" flyger över haven — om William James pragmatism, som ville sätta likhetstecken mellan det sanna och det livsfrämjande, om Vaihingers fikcionalism, som gjorde villfarelserna och fiktionerna till portar för insikten, om Bergsons élan vital, Nietzsches örn maskerad som vetenskaplig förklaring. Viljan att i fiktioner eller myter finna kryckor för livstro och handlingsvilja stimulerades av religionsvetenskap och social antropologi; böcker som Frazers "Den gyllene grenen" och Jessie Westons "From ritual to romance" kunde brukas som på en gång förebilder och ursäkter, allra helst som betydande representanter för denna mytologiska forskning försäkrade att vidskepelserna varit ledstjärnor för ett livsfrämjande handlande och alltså gjort sig väl förtjänta om nationerna eller mänskligheten. Inom politiken och sociologin observerades eller förkunnades denna nya romantik av män som Graham Wallas, Georges Sorel, Vilfredo Pareto, Rudolf Smend och Oswald Spengler. I stället för framstegs-

tron, med dess rationalism även i feltänkandet, anbefalles fantasierna, illusionerna, myterna som mediciner för en trött mänsklighet.

Det idealtypiska utvecklings-schemat hos den nya livssynens förkunnare torde kunna karaktäriseras på följande sätt. En kritisk analys av gängse åskådningar leder till en allmän relativism eller nihilism. Kvar står — på sin höjd — tron på livet eller åtminstone det egna livet som ett värde, och denna livstro omsätts i känsla för handling, kraft, nationell eller personlig självhävdelse — aktivitet utan mål. På detta stadium uppträder insikten att ideologier, illusioner eller myter kan tjäna som eggelse för handlingslivet, och man blir beredd att, med all reservation, godtaga även de mest primitiva föreställningar som ger livet värde och innehåll. Denna "lära" hade, särskilt för en ungdom som vuxit upp i skepticisms skugga, stora behag. Den frigjorde handlingsbegäret utan att ennervera förnuftet. Den förenade tvivel och tro, nihilism och heroism, hopplöshet och hänförelse. Alla slags galenskaper kunde förgyllas som en "tro av andra graden", en tro som, likaväl som musik eller erotik, var otillgänglig för rationalistisk kritik. Religionen kunde prisas och förkunnas av ateister, klasskampen och den nationella kampen kunde upphöjas av idylliker som något uppfriskande och exalterande, döden kunde ånyo introduceras som en romantisk accessoar. Då Gide i "Les caves du Vatican" hyllar ett mord som den "godtyckliga", utanför kausalsammanhanget stående handlingen, eller då Camus i vördnad stannar inför "det absurda", står de nära anti-intellektualismens intellektuella elit.

Mytismen — för att använda ett sammanfattande ord — var ett viktigt inslag i de två nationalistiska rörelser som under mellankrigstiden blev en skräck för Europa, fascism och nationalsocialism. Dessa rörelser framställde sig själva som mytbärare både så att de framförde myter och förkunnade myternas betydelse, "myten om myten"; ett annat utslag av samma sinnesart var att de ständigt framhävde propagandans ojämförliga vikt i jämförelse med vad som verkligen skedde och sålunda förde "propaganda om propagandan". Därmed är inte sagt att ledarna för den totalitära nationalismen representerade den relativt reflekterade och subtila mytism som jag nyss berört. Det är svårt att på denna punkt fälla något säkert omdöme. Både Hitler och Mussolini, liksom flertalet av deras närmaste män, var halvbildade, för att inte säga obildade, även om de direkt eller indirekt påverkats av framstående tänkare; hos Hitler spåras en enfaldig idealism, som knappast har någon

motsvarighet hos Mussolini; och det är sannolikt att den förre mer än den senare, en svindlare i egentlig mening, verkligen trodde på sina ord. Vilken verkan mytismen hade på den stora massan är likaledes omöjligt att bestämma. Antagligen trodde många på förkunnelsen, om också halvhjärtat och provisoriskt. Det måste alltid ihågkommas att de nationalistiska lärorna, hur förvridna de än var, tedde sig beskedligt förnumstiga i förhållande till de av flertalet, åtminstone formellt, omfattade religionerna; antisemitism, nordism och nationalism bjuder i sin ond-sinhet eller felaktighet dock inte på så kvalificerade konstigheter som försöningsläran eller dogmerna om arvssynden, den obehälgade avelsen och Kristi himmelsfärd.

Säkert är att antiintellektualism, vitalism och tro på myternas värde som en betydande beståndsdel ingick i den totalitära propagandan. Saken är alltför väl känd för att kräva närmare bevisning; jag skall blott ta ett par slående exempel. "Vi har skapat en myt", yttrade Mussolini i Neapel några dagar före marschen mot Rom. "Myten är en tro, en lidelse. Det är icke nödvändigt att den är en verklighet. Den är såtillvida en verklighet som den medför eggelse, hopp, tro och mod. Vår myt är nationen, vår tro är nationens storhet." Alfred Rosenberg, den främste tänkaren bland nazismens ledare — vilket förvisso inte vill säga mycket — kallade sitt huvudarbete "Det tjugonde århundradets myt"; efter att ha citerat Goethes ord "blott vad fruktbart är, är sant" förklarar han att även villfarelsen kan vara "organiskt" sann, eftersom "den gör de från förstånds-, åskådnings- eller viljesynpunkt osäkra handlingsdugliga och stegrar deras skapande förmåga". Liknande uttalanden flödar i fascismens och nazismens litteratur. Vad man kan kalla myterna i egentlig mening, de historiska myterna, har en särskilt framträdande ställning; fascisterna talade om Rom och romare, nazisterna om germaner och Fredrik den store, ibland rent av om den förkristna tiden som ett mönster. Den bakåtblickande myten kombinerades med utopins framtidsvision.

Att mytismen i första rummet blivit ett vapen för den totalitära nationalismen är väl förståeligt. Demokratins rationalism, debatt och kompromisser angrips såsom medel att upplösa trosföreställningarna och undergräva den élan som betraktas som det enda absoluta värdet. Tron av andra graden blir främst en rasideologi eller en nationalism som genom relativismen eller nihilismen skyddas mot kritik och som skall ge massorna en tro att leva och dö för. Kriget mot andra grupper blir ett högsta mål eller om man så vill en högsta myt; här når vitalismen eller handlingsmystiken sin kulmen, och samtidigt är tanken på ett framtida krig — liksom generalstrejken hos Sorel — en stimulans, starkare än alla andra. Framför allt blev mytismen vid denna tid ett värn mot radikala riktningar, från nyliberalism till socialism och kommunism. Dessa riktningar är, eller antas vara, präglade av en i grunden optimistisk utvecklingstro; deras utopi är en förbättring av mänsklighetens villkor. Särskilt marxismens materialistiska historieuppfattning — hur grött den än må vara — stod i sin förnumstmässiga syftning i stark motsättning till den nya "idealismen". Denna idealism innebär att man genom nihilismen undandrar sig den rationalistiska analysen; genom den nya livskänslan ges romantisk glans åt det bestående; genom illusionismen ger man massorna de myter som är viktigare än alla materiella förändringar. Liksom det tidiga 1800-talets romantik blev ett vapen mot den politiska jämlikhetsiden blev mytismen ett vapen i kampen mot ekonomisk och social utjämning.

Slutligen bör understrykas att myten om myten under de nationella diktaturemas glanstid blev omfattad långt utanför de länder där den systematiskt förkunnades. De i min förra artikel givna citaten från Johan Nordström och Bertil Malmberg — båda främmande för fascism och nazism — är goda exempel. Överallt i den fria världen frågade man sig om det gick att stå emot dessa folk, som antogs vara eldade av myter, förnygrade genom myter. Religionen föreslogs som en moteld, men en spridd uppfattning var att man behövde fräschare, om också kanske äldre illusioner — "förkristna sakrament och urtidsmyter", för att tala med Bertil Malmberg. Denna föreställning om en ohjälplig brist i Västerlandets försvarsposition var en av defattismens inkörsportar. Så kom kriget, "romarna" och "germanerna" besegrades, och mytismen drevs till reträtt.

HERBERT TINGSTEN

Den första artikeln i Herbert Tingstens serie "Myten om myten" var införd i Dagens Nyheter den 24 maj.